

YURIDIK FANLAR Axborotnomasi

Вестник юридических наук

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2021/2

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 **GAFFAROVA SHAKHNOZA
NURITDINOVNA**
Ensuring equal rights of women and
men: the experience of Uzbekistan

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 13 **ХАМИДУЛИН МИХАИЛ
БОРИСОВИЧ**
**АБДУЛОВ ДАМИР
РУСТАМОВИЧ**
О вопросах несоответствия
бухгалтерского и корпоративного
законодательства

- 19 **ЯКУБОВ ШУХРАТ
УММАТАЛИЕВИЧ**
Давлат бюджети устидан
жамоатчилик назоратини амалга
ошириш

- 35 **ЭРГАШЕВ ИКРОМ
АБДУРАСУЛОВИЧ**
Солиқ маданиятини юскалтириш
солиқ интизомини таъминлашнинг
муҳим элементи

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 43 **БОЛТАЕВ МАНСУРЖОН
СОТИВОЛДИЕВИЧ**
Ихтиёрий тиббий суғурта
шартномаси объектини аниқлаш
муаммолари

- 53 **ҒУЛОМОВ АКМАЛЖОН ШУКУРИЛЛАЕВИЧ**
Қишлоқ хўжалигида шартномавий мажбуриятни бажармаганлик учун қарздорнинг айбдорлик презумпцияси

12.00.06 – TABIIY RESURLAR HUQUQI.
AGRAR HUQUQI. EKOLOGIK HUQUQ

- 59 **УЗАКОВА ҒЎЗАЛ ШАРИПОВНА**
Шаҳарларда қурилиш фаолиятини экологизациялашнинг ҳуқуқий масалалари
- 71 **ТОШБОВЕВА РОБИЯ СОБИРОВНА**
Вопросы дальнейшего совершенствования водно-кадастрового законодательства Узбекистана

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 88 **MUSAEV DJAMALIDDIN KAMALOVICH**
International crime prevention experience in the field of drug trafficking, psychotropic substances and their analogues
- 96 **ОЧИЛОВ САМАРИДДИН КАМОЛИДДИНОВИЧ**
Шартли ҳукм қилиш институтининг юридик табиати
- 105 **ТАШЕВ АЗИЗБЕК ИБРАГИМОВИЧ**
Возникновение и развитие института отведения несовершеннолетних от системы правосудия

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA. TEZKOR-QIDIRUV
HUQUQI VA SUD EKSPERTIZASI

- 113 **ЧОРИЕВА ДИЛБАР МЕНГДАБИЛОВНА**
Ишни судга қадар юритишда ҳимоячи фаолиятида тортишув принципининг таъминланиши аҳамияти

127 **АБДУЛЛАЕВ РУСТАМ
КАХРАМАНОВИЧ**
Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг
криминалистик таъминоти
мақсад ва вазифалари

136 **КАБИРЗОДА ГАВХАРОЙ
КОСИМИ**
Проблемы процессуально-
правовых основ уголовного
преследования

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

145 **БИНАКУЛОВ АЛИЖОН
БОЛИ ЎҒЛИ**
Мажбурий тиббий суғурта:
халқаро-ҳуқуқий асослар, хорижий
давлатлар тажрибаси ва
Ўзбекистонда унинг ҳуқуқий
асосларини яратиш

157 **TUYSHIEV FARRUKH
ABDUMAJITOVICH**
The concept of public policy in
international commercial arbitration:
refusal of the recognition and
enforcement of foreign arbitral
awards ex officio in Uzbekistan

165 **ЮНУСОВ ҲАЙДАРАЛИ
МУРАТОВИЧ**
АҚШда нодавлат ноҳукумат
ташкilotларининг юридик
таълимдаги ўрни

173 **VALIJONOV DALER
DILSHODOVICH**
Prosecutor's supervision of the
implementation of law on mutual
legal assistance in criminal matters

183 **TURSUNOV ABDUKHALIL
ABDUSALIMOVICH**
Insights for Central Asia from the
principles and disputes of
international water law

UDC: 343.1(045)(575.1)
ORCID: 0000-0002-0921-9522

ИШНИ СУДГА ҚАДАР ЮРИТИШДА ҲИМОЯЧИ ФАОЛИЯТИДА ТОРТИШУВ ПРИНЦИПИНING ТАЪМИНЛАНИШИ АҲАМИЯТИ

Чориева Дилбар Менгдабиловна,
Тошкент давлат юридик
университети докторанти,
e-mail: wise2004@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада жиноят-процессуал принциплардан бири бўлган тортишув принципининг мазмуни, унинг жиноят процессининг ишни судга қадар юритиш босқичларида амал қилиши моҳияти ҳамда ҳимоячи фаолиятидаги аҳамияти очиб берилган. Ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг моҳияти ҳамда унинг ҳимоячи фаолиятидаги аҳамияти юзасидан миллий ва хорижий давлатлар процессуалист олимларининг илмий-назарий фикрлари билан мунозарага киришилган, бу борадаги хорижий давлатлар қонунчилиги ўрганилган ва чуқур таҳлил қилинган. Жиноят-процессуал қонунчилигимизда тортишув принципининг амал қилиш доираси чекланганлиги сабабли унинг амал қилиш доирасини кенгайтириш, хусусан, тортишув принципининг ишни судга қадар юритиш босқичларида ҳам қўлланилишига эришиш ушбу мақола-ни ёзишдан кўзланган асосий мақсадлардан бири сифатида белгиланган. Олиб борилган таҳлил-лар натижасида ЖПК 25-моддасининг номланиши ва биринчи қисмини янги таҳрирда баён этиш, хусусан, жиноят процессининг барча босқичларида, жумладан, ишни судга қадар юритишда ҳам иш юритиш тарафларнинг ўзаро тортишув асосида амалга оширилишини белгиловчи норма-ни қонунчилигимизда мустаҳкамлаш юзасидан илмий асослантирилган таклифлар берилган. Шунингдек, ишни судга қадар юритишда тарафлар тенглиги ва тортишув принципининг таъ-минланиши, айблов ва ҳимоя фаолияти устидан холис суд назоратининг муваффақиятли амалга оширилиши ҳамда ҳимоячи ҳуқуқларини кенгайтиришга эришиш мақсадида хорижий давлатлар қонунчилигида мавжуд бўлган тергов судьяси институтини қонунчиликка имплементация қи-лиш асосида ЖПКнинг 28- ва 29-моддаларини янги таҳрирда баён этиш таклиф этилган. Мақо-лани ёзиш давомида қиёсий-ҳуқуқий, мантиқий, (анализ ва синтез), илмий билиш манбаларини комплекс тадқиқ этиш усулларида кенг фойдаланилган.

Калит сўзлар: ишни судга қадар юритиш, тортишув принципи, ҳимоячи фаолияти, суд назо-рати, тергов судьяси.

РОЛЬ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАЩИТНИКА В ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Чориева Дилбар Менгдабиловна,
докторант (PhD)
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В данной статье раскрывается содержание одного из уголовно-процессуальных принципов – принципа состязательности, его сущность, обоснованность в уголовном процессе на стадиях досудебного производства, а также его значение в деятельности защитника. В ходе

исследования досудебного производства по делу рассмотрены научно-теоретические взгляды отечественных и зарубежных ученых-процессуалистов о сущности и значении деятельности защитника, подробно изучалось и анализировалось законодательство зарубежных стран в этой сфере. Поскольку в нашем уголовно-процессуальном законодательстве сфера действия принципа состязательности ограничена, одной из основных целей данной статьи является расширение сферы его действия, в частности применение принципа состязательности в досудебном производстве. В результате анализа были даны научно обоснованные предложения о внесении в законодательство Узбекистана изменений касательно названия статьи 25 и усиления нормы части первой УПК в новой редакции. В целях обеспечения принципа равенства и состязательности в досудебном производстве, успешного осуществления беспристрастного судебного контроля над обвинением и защитой, а также расширения прав защитника проанализированы статьи 28 и 29 УПК Республики Узбекистан. Использовались методы комплексного исследования сравнительно-правовых, логических (анализ и синтез) научных источников знаний.

Ключевые слова: досудебное производство, состязательность, деятельность защитника, судебный контроль, следственный судья.

THE ROLE OF ENSURING THE ADVERSARIAL PRINCIPLE OF DEFENSE COUNSEL IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS

Choriyeva Dilbar Mengdabilovna,

Tashkent State University of Law, PhD candidate

Abstract. This article reveals the content of adversarial principle, which is one of the criminal procedural principles, the essence of its validity in the criminal process at the stages of proceedings in court, as well as its importance in the activities of defense counsel. During the study of pre-trial proceedings, the scientific-theoretical views of domestic and foreign legal scholars on the essence and significance of the defense lawyers activities, and the legislation of foreign countries in this area were discussed and analyzed in detail. Since in our criminal procedural legislation the scope of the adversarial principle is limited, one of the main purposes of this article is to expand its scope, in particular, the application of the adversarial principle in pre-trial proceedings. As a result of the analysis, scientifically substantiated proposals were made to amend our legislation with regard to the title of Article 25 and to strengthen norms of Part One of the CPC in a new edition. In order to ensure the principle of equality and adversarial proceedings in pre-trial procedures, the successful implementation of impartial judicial control over the prosecution and the defense, as well as expanding the rights of defense counsel, Articles 28 and 29 of the CPC of the Republic of Uzbekistan were revised. When writing the article, the methods of comprehensive research of comparative legal, logical (analysis and synthesis) scientific sources of knowledge were widely used.

Keywords: pre-trial proceedings, adversarial principle (competition), activity of defense counsel, judicial control, examining magistrate.

Кириш

Маълумки, ҳимоячи фаолияти мустақиллик йилларигача бўлган даврда кўп жиҳатдан давлат ҳокимияти идораларига қарам ҳолда, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини тўлиқ ҳимоя қилмасдан амалга оширилган. Собиқ иттифоқ даврида давлатнинг айблов функцияси устун мавқега эга бўлган. Прокуратура ор-

ганларининг ваколатлари ҳам ҳимоя тарафи ҳуқуқларига нисбатан жуда юқори эди [1]. 1960 йилгача бўлган қонунга кўра, дастлабки терговга ҳимоячи жалб этилмаган. Адвокатга худди жиноятчининг шериги, маслақдоши деб қаралиб, у билан мулоқот қилган терговчига, одатда, “порахўр” тамғаси босилган. Шахс ишдаги материаллар билан таништирилмаган, тер-

гов пайтида унга қўйилган айбнинг тўла мазмуни ва исбот-далиллардан хабардор қилинмаган. Бу хил “қўққисдан” айбланиш ва ишдаги далилларни яшириш инсон ҳуқуқлари бузилишининг яққол намунаси сифатида намоён бўлган [2]. Бу эса давлатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгунга қадар бўлган даврда жиноят процессида гумон қилинувчи ва айбланувчиларнинг ҳимоя ҳуқуқи таъминланмаганлиги, жиноят процессининг судга қадар бўлган босқичларида ҳимоячи иштирокига йўл қўйилмаганлиги ҳамда тортишув принципини амалга ошириш учун шароит мавжуд бўлмаганлигининг яққол исботи сифатида намоён бўлади.

Фақат мустақилликка эришилгандан сўнггина ҳимоячининг нафақат суд босқичи, балки дастлабки терговдаги иштироки масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратила бошланди. Бироқ шундай бўлса-да, 1994 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига белгиланган тортишув принципининг амал қилиши биринчи инстанция судларида ишларни кўриш босқичидан бошланиши тўғрисидаги нормага ҳозирги кунга қадар ўзгартириш киритилмади. Натижада эса айблов тарафида иш юзасидан зарур бўлган қарорларни қабул қилишга қаратилган кўплаб ваколатларнинг мавжудлиги ҳамда процессуал имкониятларнинг юқорилиги ҳимоя тарафининг процессуал ҳолати билан қиёслаганда устунликка эга эканлиги намоён бўлмоқда. Шу сабабли ҳам бугунги кунда қонунчиликни янада либераллаштириш ва ислоҳ қилиш талаб этилмоқда. Мустақилликка эришгач, тортишув принципининг жиноят процесси принципи сифатида эътироф этилиб, қонунчиликда ўз ўрнини эгаллаши давр талаби ва тараққиёт натижаси бўлгани сингари энди бу йўналишда қонунчиликни янада такомиллаштириш бугунги кун зарурияти ҳисобланади.

Материаллар ва методлар

Ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг моҳияти ҳамда унинг ҳимоячи фаолиятидаги аҳамияти юзасидан миллий ва хорижий давлатлар процессуалист олимларининг илмий-назарий фикрлари билан мунозарага киришилган, бу борадаги хорижий давлатлар қонунчилиги ўрганилган ва чуқур таҳлил қилинган. Жиноят-процессуал қонунчилигимизда тортишув принципининг амал қилиш доираси чекланганлиги сабабли, унинг амал қилиш доирасини кенгайтириш, хусусан, тортишув принципининг ишни судга қадар юритиш босқичларида ҳам қўлланилишига эришиш ушбу мақолани ёзишдан кўзланган асосий мақсадлардан бири сифатида белгиланган. Олиб борилган таҳлиллار натижасида ЖПКнинг 25-моддасининг номланиши ва биринчи қисмини янги таҳрирда баён этиш, хусусан, жиноят процессининг барча босқичларида, жумладан ишни судга қадар юритишда ҳам иш юритиш тарафларнинг ўзаро тортишуви асосида амалга оширилишини белгиловчи нормани қонунчилигимизда мустақамлаш юзасидан илмий-асослантирилган таклифлар берилган. Шунингдек, ишни судга қадар юритишда тарафлар тенглиги ва тортишув принципининг таъминланишига, айблов ва ҳимоя фаолияти устидан холис суд назоратининг муваффақиятли амалга оширилишига ҳамда ҳимоячи ҳуқуқларини кенгайтиришга эришиш мақсадида хорижий давлатлар қонунчилигида мавжуд бўлган тергов судьяси институтини қонунчиликка имплементация қилиш асосида ЖПКнинг 28 ва 29-моддаларини янги таҳрирда баён этиш таклиф этилган. Мақолани ёзиш давомида қиёсий-ҳуқуқий, мантиқий, (анализ ва синтез), илмий билиш манбаларини комплекс тадқиқ этиш усуллари билан кенг фойдаланилган.

Тадқиқот натижалари таҳлили

Шу ўринда тортишув принципининг мазмунига тўхталиб, шуни айтиш мум-

кинки, тортишув принципи ҳимоя ҳуқуқининг асосий кафолати сифатида намоён бўлади, яъни мазкур принципнинг амал қилиши иш юзасидан “тарафдор” ва “қарши” хусусиятга эга бўлган барча фикрларни таққослаш йўли орқали ҳақиқатни аниқлашга эришиш имконини беради. Тортишув принципининг таъминланмаслиги гумон қилинувчи (айбланувчи)нинг ҳимоя ҳуқуқи бузилиши ҳисобланади, чунки ҳимоя ҳуқуқи айбловни рад этиш ҳуқуқисиз мавжуд бўлиши мумкин эмас [2, 25-26-б.]. Тортишув принципининг таъминланиши эса ҳимоячи ҳуқуқларининг амалга ошишига, унинг процессуал имкониятлари кенгайишига олиб келади. Тортишув принципининг мазмуни ва аҳамияти ҳақида тўхталиб, М.С. Жамборов куйидагиларни таъкидлайди: “Тортишув принципининг мазмунини тарафларга ўзларидаги мавжуд далиллар асосида холис суд иштирокида ўз ҳуқуқий позициясини намоён этиш ва қарши тарафнинг далилларига нисбатан баҳсга киришиш имконини берувчи суд иш юритуви давомида ҳақиқатни аниқлашга қаратилган қонуний усул ва услублар ташкил этади” [3].

Айрим муаллифлар тортишувни нафақат жиноят процессининг принципи, балки далилларни ўрганиш усули, одил судлов вазифасини ҳал этиш имконини берувчи жиноят суд иш юритувида билишнинг методологик усули сифатида ҳам кўриб чиқади [4]. Н.А. Грешнова эса бу борада “тортишувнинг принцип сифатидаги моҳияти қарама-қарши процессуал манфаатларга эга бўлган тарафларнинг иш юзасидан позицияси моддий ва процессуал асослар бўйича ягона тўғри позиция эканлигига мустақил арбитр бўлган судни ишонтиришдан иборатдир”, дейди [5].

Ушбу фикрлардан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, *тортишув принципи – бу ўзаро қарама-қарши тарафларнинг ўзларидаги мавжуд далиллар асосида иш юзасидан ҳақиқатга эришиш мақсадидаги “кураши”-*

дир. Бунда тарафлар сифатида айблов ва ҳимоя тарафи ҳамда ишни холис ҳал этувчи орган сифатида суд намоён бўлади.

Қонунчилигимизда тортишув принципининг биринчи инстанция судининг суд мажлисида, шунингдек, ишлар юқори судларда кўрилатганда, амал қилиши тарзида белгиланишини давлат ва жамият тараққиётининг маҳсули дейишимиз мумкин. Бироқ тортишув принципи фақат суд босқичидагина амал қилиши билан чегараланиши керакми, деган табиий савол туғилади. Ушбу саволга жавоб топиш учун бир қатор олимларнинг фикрларини таҳлил қилиб кўриш мақсадга мувофиқ. Г. Тулаганованинг бу борадаги “Жиноят процессининг тортишув принципи ҳамда уни дастлабки терговга жорий этиш масаласини амалиётда ҳали татбиқ этилмаган масалалар қаторига киритиш мумкин” [6], деган фикрлари диққатга сазовордир. Д. Базарова ҳам адвокатура институтини ислоҳ қилиш юзасидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар жиноят процессида айблов ва ҳимоя тарафларининг процессуал ҳуқуқларини тенглаштиришни таъминлашга йўналтирилганлигини эътироф этади [7]. Айни вақтда олимларимиз томонидан тортишув принципининг доираларини кенгайтириш, уни суриштирув, дастлабки тергов ҳамда юқори инстанция судлари босқичларига ҳам жорий этиш таклиф этилмоқда [8]. Хусусан, И.Р. Астанов “адвокатларга экспертиза ўтказиш учун мурожаат қилиш ваколатининг берилиши орқали тортишув принципини ишни судга қадар юритиш босқичларида ҳам амал қилишига эришиш мумкинлигини” [9] таъкидлайди.

Бироқ ушбу фикрларга қарши ўлароқ, айрим олимлар “дастлабки терговда терговчи ва айбланувчи ўртасида тортишув ҳақида сўз юритиш мумкин эмас, чунки дастлабки терговда айблов, ҳимоя ва ишни ҳал этиш функциялари мавжуд эмас” [10], деган фикрда. В. Божьевнинг

бу борадаги фикрича, тортишув принципи жиноят процессининг барча босқичларига татбиқ этилмайди, негаки бунда: а) тарафлар тенглиги мавжуд эмас; б) ишни юритиш учун масъул бўлган субъектлар тергов, айблов ва ишни ҳал этиш функцияларини аралаштириб юборади, прокурор эса айблов функциясидан ташқари, суриштирувчи ва терговчининг қонунни ижро этиши устидан назоратни ҳам амалга оширади; в) ишни судга қадар юритиш босқичларида ишни ҳал этиш вазифасини бажарувчи орган сифатида суд мавжуд эмас; г) ушбу босқичларда ишни ҳал этиш функцияси судга эмас, балки тергов органлари ва прокурорга тегишли [11].

Ю.В. Деришов В. Божьевнинг ушбу фикрларига қарши ўлароқ, ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг амал қилиши тарафлар ҳуқуқлари ва процессуал имкониятларининг трансформацияси, хусусан, “параллель иш юритув” элементларининг пайдо бўлиши ҳамда ишни судга қадар юритишда суд назоратининг кучайиши ва унинг тарафлар ўртасида юзага келадиган низоли ҳолатни ҳал этишдаги аҳамияти ошишига олиб келишини таъкидлайди [12]. Ю.В. Деришовнинг фикрларини В.З. Лукашевич ва А.Б. Чичкановлар давом эттириб [13], ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг амал қилиши процесс иштирокчиларининг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларига зарар етказиш ёки фуқароларнинг одил судловга эришишларини қийинлаштиришга олиб келувчи суриштирувчи, терговчи ва прокурорнинг ҳар қандай ҳаракати (ҳаракатсизлиги) ва қарори устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқини таъминлашнинг кафили бўлиб хизмат қилишини билдириб ўтади. Н.А. Лукичев эса бу борада ишни судга қадар юритишда ҳимоячи фигурасининг мавжудлигиёқ бу жараёнда тортишув принципи амал қилаётганлигидан дарак беришини айтиб ўтади. Унинг фикрича, шахснинг гумонни рад

этиш ёки жавобгарликни енгиллаштириш мақсадида ҳимоячи ёрдамидан фойдаланиши ишни судга қадар юритишдаёқ тортишув принципи амал қилаётганлигини билдиради. Бир сўз билан айтганда, тортишув принципи гумон қилинувчи ва айбланувчининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятларини кенгайтиради [14], дейди у. Ушбу фикрларни Т.Т. Алиев, Н.А. Громов, Л.М. Зейналовлар ҳам қўллаб-қувватлаб, тортишув принципи дастлабки терговнинг ўзига хос “маълум бир даражаси” эканлигини таъкидлайди. Улар ишни судга қадар юритишда тортишув принципини ривожлантириш омили сифатида гумон қилинувчи ва айбланувчининг ҳуқуқларини кенгайтириш ҳамда ҳимоячининг ҳуқуқий мақомини модернизация қилишни кўрсатиб ўтади [15]. К. Гуценко эса тортишув принципининг амал қилиши юзасидан қуйидаги фикрларни билдириб ўтади: “Айблов ҳулосасидан келиб чиқадиган тортишув принципи англо-саксон ҳуқуқ тизими амал қиладиган давлатларда энг кўп тарқалган. Унинг бугунги кунда кенг ёйилган классик моделига кўра, тортишув – бу давлат ва жиноий жавобгарликка тортилаётган фуқаро ўртасидаги суд жараёнидаги тортишувдан иборатдир. Бу тортишувда тарафлар далилларни тўплаш, тақдим этиш, текшириш, таҳлил этиш ҳамда аниқ бир иш юзасидан муайян далилларни илгари суришда тенг ҳуқуқий имкониятларга эга ҳисобланади. Умуман олганда, тарафлар ушбу тенг имкониятларга нафақат суд босқичи, балки иш юритишнинг судга қадар бўлган босқичларида ҳам тўлиқ эга бўлишлари керак” [16].

С. Ургалкин ҳам К. Гуценко фикрларини тасдиқлайди. Унинг фикрича, дастлабки тергов жараёнида жиноят тўғрисида кўплаб маълумотларнинг йиғилиши ва ушбу маълумотларни йиғишда ҳимоя томонининг ҳуқуқлари бузилиши судда ҳимоя функцияси бузилишига олиб келади [17]. С. Бурмагин эса судлов иш юритуви фақат-

гина суд муҳокамаси билан чегараланмаслиги, жиноят процесси иштирокчиларининг процессуал манфаатлари, шубҳасиз, суднинг кейинги босқичларида ҳам давом этишини таъкидлайди. Агар процесс иштирокчиларининг ҳолати ва функцияларини процессуал фаолиятларининг асоси сифатида процессуал манфаатлар призмаси орқали чуқурроқ кўриб чиқадиган бўлсак, дастлабки тергов босқичида ҳам тарафлар мавжудлиги ҳақида гапиришимиз мумкин [18], дейди у.

Юқоридаги фикрларни муайян даражада умумлаштирган ҳолда, шуни айтиш мумкинки, ишни судга қадар юритишда тортишув принципи қўлланилиши тарафдорларининг фикрича, тортишув принципининг амал қилиши натижасида:

биринчидан, ишни судга қадар юритишда ҳимоячи ҳуқуқлари кенгайишига эришилади;

иккинчидан, тарафлар томонидан судга мурожаат қилиш имкониятлари ошиши кузатилади.

Биз ушбу фикрларни қўллаб-қувватлаган ҳолда, тортишув принципи ишни судга қадар юритиш босқичларидан бошлаб амал қилиши зарурлиги тўғрисидаги фикрларга қўшилаемиз. Зеро, ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг амал қилиши терговчининг далилларни тўплаш ва тақдим этиш билан боғлиқ функциясининг ҳимоячи фаолиятида такрорланишида акс этмайди, балки айблов тарафи ҳаракатларининг қонунийлиги устидан назорат ўрнатилиши ҳамда шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг ҳимоячи ёрдамидан фойдаланган ҳолда, қонун томонидан рухсат этилган усул ва воситалар ёрдамида эркин амалга оширилишида акс этади.

Шу ўринда таъкидлаш ўринлики, тарафларнинг далилларни тўплаши ва ўз позициясини исбот қилиши суд муҳокамаси жараёнига келиб, яна янгидан қайта кўриб чиқилади. Бунда юз берадиган такрорла-

ниш ёки жараённинг қайта амалга ошиш ҳолатининг олдини олиш мақсадида ишни судга қадар юритишдаёқ тарафлар томонидан тўпланган далилларнинг холис орган томонидан кўриб чиқилиб, уларга баҳо бериш механизмини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу эса иш суд муҳокамасига борганда, дастлабки тарзда кўриб чиқилганлиги ва далиллар баҳоланган ҳолатда бўлишини таъминлайди. Ишни судда кўриш босқичида эса иш юзасидан қарор ёки ҳукм қабул қилиниши қолади, холос.

Шу сабабли амалдаги Жиноят-процессуал кодексда белгиланган (25-модда) тортишув принципининг нафақат ишлар судда кўрилатганда, балки ишни судга қадар юритишдаёқ амал қилишига эришиш фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқи ҳисобланган ҳимоя ҳуқуқи таъминланиши учун шароит яратиб беради. Зеро, тарафларнинг ишни судга қадар юритиш босқичидаёқ тенг ҳуқуқий имкониятларга эга бўлиши мазкур иш юзасидан адолатли суд ҳукмига эришишнинг кафолати бўлиб хизмат қилади.

Тортишув принципининг жиноят процессида амал қилиши юзасидан МДХ давлатлари қонунчилиги ўрганиб чиқилганда, хусусан, Россия Федератив Республикаси (ЖПК 5-м.56, 15-м.), Украина (ЖПК 3-м.10, 22-м.), Озарбайжон (ЖПК 7-м.7.0.8., 32-м.), Арманистон (ЖПК 23-м.), Қозоғистон (ЖПК 7-м. 23-м.), Тожикистон (ЖПК 6-м., 20-м.) ва Туркменистон (6-м.45, 22-м.) Республикалари Жиноят-процессуал кодексларида тортишув принципи *жиноят судлов иш юритувида* (айримларида “жиноят иш юритувида” шаклида берилган) амал қилишини белгиловчи нормалар мавжудлигини кўришимиз мумкин. Ушбу давлатлар кодексларида “жиноят судлов иш юритуви” (ёки “жиноят иш юритуви”) тушунчасига таъриф бериб ўтилган бўлиб, унга кўра, “жиноят судлов иш юритуви” (ёки “жиноят иш юритуви”) дейилганда –

ишни судга қадар юритиш ва жиноят ишлари бўйича суд иш юритуви тушунилади. Бу эса юқорида келтириб ўтилган давлатлар қонунчилигида тортишув принципининг ишни судга қадар юритиш босқичларида ҳам амал қилиши белгиланганлигини кўрсатади.

Бу борада Франция тажрибаси ҳам алоҳида қизиқиш уйғотади. 1958 йилги Франция ЖПК 934 моддадан иборат бўлиб, унинг 5-бўлими “Сўроқ қилиш ва тортишув” деб номланади. Ушбу кодекснинг 114-моддасига кўра, тергов органлари томонидан тарафлар ёки уларнинг адвокатлари ҳамда учинчи шахсларга экспертиза тадқиқот натижаларининг берилиши назарда тутилган ва бу ҳам бўлса ҳимоя мақсадларидагина тақдим этилиши белгиланган.

Таъкидлаш ўринлики, айблов ва ҳимоя тарафлари ўртасидаги процессуал вазифаларнинг тақсимланиши ва уларнинг суд фаолиятдан ажратилиши, ўз вазифаларини амалга оширишда тарафларнинг тенглиги ҳамда процессда суднинг фаол ва бошқарувчилик ўрни мавжудлиги тортишув принципининг амал қилишини кафолатлайди. Мазкур элементлардан биринчи ва иккинчиларининг ишни судга қадар юритишдаги ҳолатини таҳлил қиладиган бўлсак, бу борада қонунчилигимизда бўшлиқ мавжудлигини кўришимиз мумкин. Негаки ишни судга қадар юритишда айблов ва ҳимоя тарафлари ўртасида процессуал вазифаларнинг тақсимланиши, уларнинг суд фаолиятдан ажратилиши жиноят-процессуал қонунчилигимизда белгиланмаган. Бу жараёнда айблов тарафининг мутлақ процессуал ваколатлар соҳиби эканлиги кузатилса, ҳимоячи эса процессуал имкониятлари заиф тараф сифатида намоён бўлади. Суд эса бу жараёнда ҳали етарлича мавқега эга эмас.

Тўғри, жиноят-процессуал қонунчилигимизга кўра, дастлабки тергов жараёнида тергов ҳаракатлари билан боғлиқ ҳо-

латларда суднинг бир қатор ваколатлари мавжуд, бироқ ушбу ваколатлар ҳам иш тақдирини ҳал этишда етарли ҳисобланмаяпти. Шу билан бирга, ҳимоячининг бу жараёндаги иштироки фақатгина статист қиёфасида намоён бўлиб, доимо илтимосномалар киритиш орқалигина ўз ҳуқуқларини амалга оширишни сўровчи шахсга айланиб қолган [19]лиги бугун ҳеч кимга сир эмас. Бу эса бугунги кун суд-ҳуқуқ тизими ривожланишига тўсқинлик қилаётган жиддий муаммолардан биридир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, тортишув принципининг ишни судга қадар юритиш босқичларида амал қилиши мамлакатимиз қонунчилигида ўз аксини топмаган. Бу борада М.Х. Рустамбаевнинг “Амалдаги ЖПК ва бошқа қонунларда тортишув принципининг дастлабки тергов босқичида амал қилиши кўрсатилмаган. Демак, тортишув жараёнлари жиноят процессининг барча босқичларида амал қилишини назарда тутувчи янги қонунларни ишлаб чиқиш вақти етиб келди” [20], дея билдирган фикрлари эътиборга моликдир.

Шу сабабли ҳам суд-тергов амалиётида қандайдир косметик ўзгаришлар эмас, балки янгича қараш ва замонавий талабларга асосланган тартиб ва тамойилни ўрнатиш бугунги кун талабидир. Тортишув принципининг умумэътироф этилган халқаро ҳужжатларда ўз аксини топган принцип эканлигидан келиб чиқадиган бўлсак, ушбу принцип нафақат биринчи инстанция судларининг суд мажлисларида ва ишлар юқори судларда кўрилаётганда амал қилиши, балки жиноят процессининг барча босқичларида, жумладан, ишни судга қадар юритишда ҳам амал қилиши таъминланишига эришиш лозим. Шу орқали амалиётда ҳақиқий маънодаги тарафлар тенг ҳуқуқчилиги ва тортишув шароитини вужудга келтириш, ҳимоячи фаолиятидаги тўсиқларни бартараф этиш, унинг процессуал ҳуқуқларини кенгайтиришга

эришиш мумкин. Шундан келиб чиқиб, *ЖПК 25-моддасининг номланиши ва биринчи қисмини қуйидагича янги тахрирда баён этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:*

“25-модда. Жиноят процессида ишларни юритишда тарафлар тортишуви

Жиноят процессининг барча босқичларида, жумладан, ишни судга қадар юритишда иш юритиш тарафларнинг ўзаро тортишуви асосида амалга оширилади”.

Таъкидлаш жоизки, ишни судга қадар юритишда тортишув принципи амал қилиши учун тарафлар тенглиги талаб этилади. Ҳозирда мавжуд суд-тергов амалиётига мувофиқ, терговчи далил тўплаш мақсадида хоҳлаган шахсни, ҳаттоки ўша шахс тергов ҳибсхонаси ёки жазони ижро этиш муассасасида сақланаётган бўлса ҳам, гувоҳ сифатида сўроқ қилиш ҳуқуқига эга. Бироқ ҳимоячи ишга тааллуқли ахборотга эга бўлган шахсларни сўровдан ўтказиши ва ёзма тушунтиришлар олиши учун уларнинг розилиги талаб этилади. Бу эса айблов тарафининг ўз касбий фаолиятини амалга оширишида ҳимоя тарафига нисбатан юқори мавқе ва имкониятларга эга эканлигидан далолат беради.

Бундан ташқари, ҳимоячининг самарали фаолият юритиши ва иш юзасидан етарлича далиллар тўплашидан терговчи ва прокурор кўп ҳолларда ўз касбий фаолияти нуқтаи назаридан келиб чиқиб манфаатдор бўлмайди. Мисол ўрнида келтириб ўтадиган бўлсак, экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарорда ҳимоячини қизиқтирган ва иш юзасидан ҳолатни янада аниқлаштиришга қаратилган саволларнинг акс эттирилиши суриштирувчи, терговчи ёки прокурорнинг хоҳишига боғлиқ эканлиги ҳимоячи фаолиятини қийинлаштиришга олиб келади, айблов тарафига эса ушбу ҳолат устунлик беради. Натижада эса ҳимоячининг муваффақиятли фаолият олиб боришида сунъий тўсиқлар юзага келади. Бу ҳолатни немис ҳуқуқшуноси Фердинанд Лассал таъбири билан

ифодалайдиган бўлсак, “қонуний, асосланган ва адолатли суд ҳукмига эришиш учун прокурор юздан ошиқ полициячидан иборат бутун бошли команда билан ҳаракат қилса, адвокат эса бу йўлда ёлғиз ўзи ҳаракат қилади ва курашади” [21].

Шу ўринда ҳимоячининг айблов тарафи билан тенг имкониятлардан фойдаланиши учун унинг холис орган бўлган судга мурожаат қилиши орқали ўз имкониятларини кенгайтириши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бироқ айтиш жоизки, бу ўринда амалда фаолият олиб борувчи судлар назарда тутилмаяпти. Амалда фаолият юритувчи судларга ишни судга қадар юритишда тарафлар тенглиги ва тортишувни назорат қилиш вазифасини юклаб бўлмаслигининг қатор омиллари мавжуд бўлиб, уларни қуйидагича келтириб ўтамиз:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг статистик маълумотларига кўра, республикамизда бугунги кунда 4000 га яқин адвокат фаолият юритади [22]. Судлардаги иш ҳажмининг юқорилиги эса ишни судга қадар юритишда адвокатларнинг ҳар бир мурожаатини тўлиқ ва ҳар томонлама ўрганиб чиқиш имкониятини бермайди.

Иккинчидан, кўпгина замонавий тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, судьянинг айблов тарафи тўплаган далилларни баҳолашга киришиши жиноят ишини кўриб чиқиш ва ҳал қилишдаги холислигига шубҳа туғдиришга олиб келади. Шу сабабли ҳам гумон қилинувчи (айбланувчи)ни қамоққа олиш асосларини белгилаган судья унинг айблилиги масаласини ҳал қилиши мумкин эмас [23, 241-б.].

Учинчидан, судьянинг суд процессининг бошланғич босқичидаги ҳар қандай хулосаси у ёки бу тарзда айблилик масаласига бориб тақалади. Бу масалани ҳал қиларкан, судья қонунда берилган кўрсатмадан қатъи назар, жинойий таъқибга дахлдор бўлиб қолади [24].

Тўртинчидан, ишни судга қадар юри-тиш жараёнида суд назоратини амалга ошириш билан боғлиқ тарздаги судьянинг ҳар қандай хулосаси суд муҳокамаси жараёнида судьянинг холислигига қандайдир даражада таъсир қилишини инкор этиб бўлмайди.

Судьялар фикрига кўра, судья ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчи ёки айбланувчининг жиноят содир этганлиги ҳақида қатъий ишончи бўлгандагина қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёки муддатини узайтириш ҳақида илтимосномани қаноатлантириши зарур. Амалиётда эса судья шахснинг айблилигига доир далиллар мавжудлигини ўрганади, фақат мазкур фикрни муҳокама қилмайди [23, 242-б.].

Адвокатларнинг бу борадаги фикрларига кўра эса жиноят иши юзасидан айблов хулосасининг прокурор томонидан тасдиқланиш амалиётини бекор қилиш ва бу ҳақдаги нормани ЖПКдан чиқариш зарур ҳисобланади. Ишни судга қадар юритишда прокурорнинг ҳам худди адвокат сингари иш материаллари ва тўпланган далиллар билан танишиши ҳамда унга ўз розилигини англатувчи хулоса (“розилик хулосаси”)ни расмийлаштириши, далилларнинг эса ишни судга қадар юритишда ёқ суд томонидан баҳоланишидан иборат тартибни жорий этиш керак. Бу эса тортишув принципи амал қилган ҳолда, айблов ва ҳимоя тарафларининг тенг ҳуқуқлилиги асосида далилларни тақдим этишлари ҳамда ўз позицияларини ҳимоя қилишларига имкон беради.

Юқорида келтирилган ҳолатларга қўшимча тарзда ишни судга қадар юритишда суд назорати зарурлигини асослаш асосида Б. Мўминов “фақатгина ишни мазмунан кўриш ва ҳал қилиш мажбуриятдан озод этилган судьягина ишни судга қадар юритишда суд назоратини холис амалга ошириши мумкин”лигини таъкидлайди [23, 249-б.]. Халқаро экспертлар ҳам ишни

судга қадар юритиш устидан суд назоратини кенгайтириш, ишни судга қадар юритиш жараёнида суд томонидан ҳал қилинадиган масалаларни ишни мазмунан кўриб чиқишдан тамоман ажратиш, шунингдек, ишни судга қадар юритиш босқичида инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича судлар тизими яратилишини талаб қилишини қайд қилган [25].

Биз ҳам ушбу фикрларга қўшилган ҳолда, айнан ишни судга қадар юритишда тарафлар ўзларига берилган ҳуқуқлардан тўлақонли фойдаланишлари ҳамда ўз процессуал мажбуриятларини бажаришлари учун бу жараёнда холислик ҳамда беғаразликни таъминловчи *жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари таркибида тергов судьяси лавозимини жорий этиш мақсадга мувофиқ* деб ҳисоблаймиз. Тергов судьяси томонидан суд назоратининг амалга оширилиши ишни судга қадар юритишда ҳақиқий тортишув муҳитини яратади, сабаби ҳимоячининг илтимосномасини энди жиноий таъқиб ва ишни ҳал қилиш функциясини бир вақтда бажарувчи ишни судга қадар юритувчи органлар ҳал қилмайди, балки кучлар мувозанати яратилади. Бу, ўз навбатида, жиноят процессида ҳимоячининг мавқеи ошишига, уни исботлаш жараёнида қатнашиш ҳуқуқини реал таъминлашга хизмат қилади. Сабаби далилларни топиш ва мустаҳкамлаш юзасидан асосли илтимосномаси рад қилинган ҳолларда, тергов судьяси унга мазкур ҳуқуқидан фойдаланиш имконини кафолатлайди. Шу билан бирга, унинг кейинчалик ишни мазмунан кўриш мажбуриятдан халос этилиши унинг ички мустақиллигини таъминлайди, яъни унинг қабул қилган қарорига келгусида боғланиб қолишининг олдини олади [23, 249-б.].

Шу ўринда тергов судьясининг кимлиги ва унинг жиноят процессидаги мақомига тўхталиб ўтиш ўринлидир. Қозоғистон Республикаси ЖПКнинг 54-моддаси 3-қисмига мувофиқ, тергов судьяси – те-

гишлича биринчи инстанция судининг раиси томонидан тайинланадиган, судга қадар терговга жалб қилинган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари таъминланиши устидан суд назоратини амалга оширишга ваколатли судьядир.

Б. Мўминов тергов судьясига қуйидагича таъриф беради: “Тергов судьяси – ишни судга қадар юритиш босқичида, ишни судга қадар юритиш учун масъул органларнинг илтимосномалари ва манфаатдор шахсларнинг шикоятларини кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш орқали шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари таъминланиши устидан суд назоратини амалга оширишга ваколатли судьядир” [23, 249-б.]. С. Адиллов эса тергов судьяси ишни судга қадар юритиш жараёнида келиб чиқадиган масалалар юзасидан холис ва мустақил ҳакам бўлиши мумкинлиги, чунки у кейинги суд инстанцияларида одил судловни амалга оширишдан четлатилган бўлишини эътироф этади [26].

Шу тариқа айтишимиз мумкинки, тергов судьяси – ишни судга қадар юритиш босқичларида фаолият олиб борувчи, айблов ва ҳимоя тарафларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириб, назорат қилиб турувчи ҳамда уларнинг ўз ҳуқуқ ва ваколатларини амалга оширишлари учун зарурий шарт-шароитлар яратиб берувчи масъул мансабдор шахс ҳисобланади. Ваколат доирасига кўра, тергов судьяси зиммасига Ўзбекистон Республикаси ЖПКда кўрсатилган ишни судга қадар юритиш жараёнида суднинг қарори (ажрими) талаб қилинадиган процессуал ҳаракатлар бўйича суд ваколатларининг барчаси ўтказилади. Энг асосийси эса тергов судьясининг иш юзасидан холислик ва тарафлар тенглигини таъминлаши нуқтаи назаридан келиб чиқиб, унга айблов тарафининг бир қатор ваколатлари, жумладан, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини ўзгартириш, мол-мулкни

хатлаш ва уни тақиқдан ечиш, экспертиза, тафтиш тайинлаш тўғрисида қарорлар қабул қилиш, терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи ва терговчининг қонунга хилоф ҳамда асоссиз қарорларини бекор қилиш каби ваколатларининг ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, тергов судьясининг адвокат сўрови юзасидан мансабдор шахс томонидан рад жавоби берилган тақдирда, тегишли юридик ёрдам кўрсатиш ва ҳимояси остидаги шахс манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган ҳар қандай маълумот, ҳужжат ёки нарсаларни талаб қилиб олиш тўғрисидаги ҳимоячи илтимосномасини кўриб чиқиш ва тегишли органларга сўров юбориш ваколатига эга бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

ЖПКнинг 377-моддаси ҳимоячининг жиноят иши тамомлангандан кейин ундаги материаллар билан танишиб чиққач, қўшимча тергов ҳаракатлари ўтказиш ҳақида илтимоснома бериш ҳуқуқини кафолатласа-да, 99 % ҳолларда терговчи томонидан илтимоснома асоссиз рад қилинади. Бинобарин, дастлабки тергов давомида ҳимоячининг деярли барча илтимосномалари қаноатлантирилмасдан қолади, ҳимояланувчининг важларига етарли эътибор қаратилмайди, ҳимоя ҳуқуқи расмийлик билан амалга оширилади [25]. Яъни тергов судьяси далилларни бир ёқлама тўплаш амалиётига барҳам беради, далиллар тортишув муҳитида тўпланса, уларнинг ҳаққонийлиги ва ишончлилиги таъминланади, ҳақиқатни аниқлашга хизмат қилади.

Шу аснода иш юзасидан холислик таъминланишига тўсқинлик қиладиган кўп-лаб ваколатларнинг бошқа бир мустақил орган иш юритувига ўтказилиши натижасида ишни судга қадар юритишда тарафлар тенглигининг таъминланишига, бу жараёнда айблов ва ҳимоя фаолияти устидан суд назоратининг муваффақият-

ли амалга оширилишига, шунингдек, ҳимоячининг ўз касбий фаолиятини амалга оширишида кенг имкониятлар ва қулайликлар яратилишига эришиш мумкин. Зеро, тергов судьяси фаолиятининг йўлга қўйилиши жиноят ишларини шаффоф ва тенг ҳуқуқлилиқ асосида олиб боришга шароит яратиб беради. Ишни судга қадар юритишда тергов судьяси фаолиятининг йўлга қўйилиши, бир томондан, ишни судга қадар юритишда тарафлар тортишуви принципи амал қилишига имкон берса, иккинчи томондан, далиллар баҳолашининг ҳаққонийлигига эришиш имконини беради. Булар биргаликда биринчи инстанция судида тарафлар ўртасидаги эҳтимолий низолар бартараф этилишини таъминлайди [26].

А. Давлетов таъкидлаганидек, ишни судга қадар юритиш босқичларида тарафлар тенглиги ва тортишув принципи таъминланиши учун энг камида амалдаги дастлабки тергов тизимини тубдан ўзгартириш керак. Тергов судьяси институтини жорий этиб, ҳимоя тарафига ҳам бир вақтнинг ўзида тергов қилиш ҳуқуқини тақдим этиш ҳамда исботлашда тарафлар тенг ҳуқуқлар билан таъминланиши талаб этилади [27].

Тергов судьяси институтининг хорижий давлатлар суд-ҳуқуқ тизимида амал қилишини таҳлил қилиб, шуни айтишимиз мумкинки, бугунги кунда тергов судьяси институтини дунёнинг кўплаб давлатларида фаолият олиб боради. Хусусан, Германия, Бельгия, Греция, Ироқ, Испания, Нидерландия ва Хорватия давлатларида, айниқса, Францияда ўз фаолиятини муваффақиятли амалга ошириб келмоқда.

Францияда фаолият олиб борувчи тергов судьяси институтини фаолияти ишни судга қадар юритишда тортишув принципининг амал қилишини таъминлайдиган холис, мустақил институт сифатида намоён бўлади. *Германияда* эса тергов судьяси (участка судьяси) жиноят процессининг

ўта муҳим фигураси бўлиб, унинг фаолияти Германия адвокатлари учун катта имконият ҳисобланади. Тергов судьяси қамоққа олиш, тинтув ўтказиш, ДНК таҳлиллари ўтказиш, телефон-сўзлашув қурилмаларини эшитиш каби прокурор муурожаатлари юзасидан қарор қабул қилиш масъулиятини ўзига олади. Тергов судьяси фаолиятининг муҳим аҳамият касб этиши ўз ўрнида адвокат фаолиятига ҳам таъсир этади. У полиция ва прокуратура ҳаракатларини кўриб чиқади ҳамда ушбу органлар фаолиятининг мувофиқлиги ва қонунийлигини текширади. Шунингдек, полиция ҳаракатларини чеклайди, бу эса адвокатлар учун ўта муҳим аҳамият касб этади. Иш тергов судьяси қўлида бўлган вақтда у ҳимоячи иш материаллари билан танишиб чиқмагунча қарор қабул қилмайди, бу эса ҳимоячи фаолиятига ижобий таъсир этади. Негаки ҳимоячи иш юзасидан прокуратурада мавжуд бўлган барча маълумотлар билан эртароқ танишиш имкониятига эга бўлади. Натижада адвокат ҳимояни тўғри ва самарали амалга оширишга эришади. Шу орқали тарафлар тенг имкониятларда ҳаракатланиши мумкин. [28].

Шу ўринда қайд этиш жоизки, бугунги кунга келиб, бир қатор МДХ давлатларида ҳам тергов судьяси институтини жадаллик билан жорий этилмоқда. Хусусан, 2002 йилда Литва (ЖПК 158-м.)да, 2003 йилда Молдавия (ЖПК 41-м.) ва Эстония (ЖПК 21-м.)да, 2005 йилда Латвия (ЖПК 210-м.) да, 2013 йилда Украина (ЖПК 3-м.)да, 2015 йилда эса Қозоғистон (ЖПК 55-м.), Грузия (ЖПК 20-м.) ва Қирғизистон (ЖПК 31-м.) да ушбу институт жорий этилди. Арманистонда эса тергов судьяси институтини жорий этиш масаласи кўриб чиқилмоқда.

Хулосалар

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ишни судга қадар юритишда тарафлар тенглиги ва тортишув принципининг таъминланиши, айблов ва ҳимоя фаолияти устидан холис суд назоратининг муваффақиятли

амалга оширилиши, шунингдек, ҳимоячи ҳуқуқларини кенгайтиришга эришиш учун хорижий давлатлар қонунчилигида мавжуд бўлган тергов судьяси институтини қонунчиликка имплементация қилиш мақсадида ЖПКнинг 28-моддаси янги биринчи, иккинчи ва учинчи қисмлар ҳамда 29-моддаси биринчи қисм билан қуйидагича тўлдирилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

28-модда. Суд

Ўзбекистон Республикасида суд фаолияти ишни судга қадар юритишда суд назорати ҳамда биринчи инстанция, апелляция ва кассация инстанцияларида одил судловни амалга ошириш фаолиятдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикасида жиноят ишлари бўйича ишни судга қадар юритишда суд назоратини тергов судьяси амалга оширади.

Тергов судьяси – ишни судга қадар юритиш босқичларида фаолият олиб боровчи, айблов ва ҳимоя тарафларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириб, назорат қилиб турувчи ҳамда уларнинг ўз ҳуқуқ ва ваколатларини амалга оширишлари учун зарур шарт-шароитлар яратиб берувчи жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари таркибида фаолият юритувчи масъул мансабдор шахсдир.

29-модда. Суднинг ваколатлари

Тергов судьяси ваколатларига: қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд қамоқда сақлаш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш ёки ўзгартириш масалалари билан боғлиқ илтимоснома, шикоят ва протестни кўриб чиқиш; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиш; айбланув-

чини лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги, мол-мулкни хатлаш ва уни тақиқдан ечиш, экспертиза, тафтиш тайинлаш тўғрисидаги, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги ёки айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисидаги, мурдани эксгумация қилиш ҳақидаги, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш; прокурорнинг амнистия актига асосан, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги ёхуд маҳкумни жазодан озод қилиш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; прокурорнинг гувоҳ ва жабрланувчининг (фуқаровий даъвогарнинг) кўрсатмаларини олдиндан мустаҳкамлаш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; адвокат сўрови юзасидан мансабдор шахс томонидан рад жавоби берилган тақдирда, тегишли юридик ёрдам кўрсатиш ва ҳимояси остидаги шахс манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган ҳар қандай маълумот, ҳужжат ёки нарсаларни талаб қилиб олиш тўғрисидаги ҳимоячи илтимосномасини кўриб чиқиш ва тегишли органларга сўров юбориш; терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи ва терговчининг қонунга хилоф ҳамда асосиз қарорларини бекор қилиш; жиноят ишини суд муҳокамасига тайёрлаш; дастлабки эшитув ўтказиш киради.

Ишни мазмунан кўриб чиқиб, ҳал қилувчи суднинг ваколатларига ишни муҳокама қилиш ва ҳукм чиқариш ёки бошқа қарор қабул қилиш; ишни апелляция, кассация тартибида кўриб чиқиш; ҳукмни ижро эттириш киради.

REFERENCES

1. Abdumajidov G. Adolat dargohida [At the court of justice]. Tashkent, 2008, p. 14.
2. Gerasimova T.YU. Problemy realizacii principa sostjazatel'nosti na dosudebnyh stadiyah ugolovnogo processa. Diss. kand. jurid. Nauk [Problems of the implementation of the adversarial principle at the pre-trial stages of the criminal process. Ph.D. thesis jurid. Sciences]. Kuban State University. Krasnodar, 2017, 211/54, pp. 25-26.
3. Jamborov M.S. Konstitucionnyj princip sostjazatel'nosti kak sposob argumentirovannogo obosnovaniya pravovoj pozicii storon v Rossijskom sudoproizvodstve [The constitutional adversarial principle as a way of reasoned substantiation of the legal position of the parties in Russian legal proceedings]. Aktual'nie problemi rossiyskogo prava – Topical problems of Russian law. 2013, no 4, p. 424.
4. Efimichev S.P., Efimichev P.S. UPK Rossijskoj Federacii nuzhdaetsja v utocnhenii [The Criminal Procedure Code of the Russian Federation needs to be clarified]. Ugolovnoe pravo – Criminal law. 2003, no 1, p. 67.
5. Greshnova N.A. Problema realizacii principa sostjazatel'nosti v ramkah ustanovlenija istiny v ugolovnom sudoproizvodstve [The problem of implementing the adversarial principle in the framework of establishing the truth in criminal proceedings]. Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika – Legal science and law enforcement practice. 2016, no 3 (37), p. 122.
6. Tulaganova G.Z. Inson huquqlari umujahon deklaratsiyasi va tortishuv printsipi. O'quv qo'llanma [Universal Declaration of Human Rights and the Principle of Contradiction. Toolkit]. TSUL, Tashkent, 2009, pp. 6-7, 60, 78.
7. Bazarova D. Advokat kak uchastnik v dosudebnyh stadiyah ugolovnogo processa. Dissertaziya kandidata yuridicheskix nauk [A lawyer as a participant in the pre-trial stages of the criminal process. Dissertation of the candidate of legal sciences]. Tashkent, TSLI, 2011, p. 20.
8. Tuhtasheva U.A. Princip sostjazatel'nosti kak osnovnoj princip ugolovnogo sudoproizvodstva. Sbornik materialov kruglogo stola [The adversarial principle as the basic principle of criminal proceedings. Collection of materials of the round table]. Tashkent, TSLI, 2005, pp. 6-8.
9. Astanov I.R. Jinoyat ishlari bo'yicha maxsus bilimlardan foydalanishning protsessual va kriminalistik jihatlarini. Yur.f. doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya [Procedural and forensic aspects of the use of special knowledge in criminal cases. dissertation for the degree of Doctor of Laws (DSc)]. Tashkent, 2018, p. 125.
10. Djuragin N. Diskussionnye voprosy reformy ugolovnogo sudoproizvodstva [Discussion issues of the reform of criminal justice]. Yusticiya – Justice, 1989, no 7, p. 9.
11. Bozhev V.P. Sostjazatel'nost' na predvaritel'nom sledstvii [Competitiveness in the preliminary investigation]. Zakonnost' – Legality, 2004, no 1, p. 3.
12. Derishev Yu.V. Kontseptsiya ugolovnogo dosudebnogo proizvodstva v pravovoy doktrine sovremennoj Rossii [The concept of criminal pre-trial proceedings in the legal doctrine of modern Russia]. Omsk, 2004, p. 360.
13. Lukashevich V.Z., Chichkanov A.B. Printsip sostjazatel'nosti i ravnopraviya storon v novom UPK RF. Pravovedenie [Principle of adversarial and equal rights of the parties in the new Criminal Procedure Code of the Russian Federation. Jurisprudence]. 2002, no 5, p. 106.
14. Lukichev N.A. Sostjazatel'nost' i ravnopravie storon v ugolovnom sudoproizvodstve: dis. kand. jurid. nauk [Competitiveness and equality of parties in criminal proceedings. Dissertation of the candidate of legal sciences]. 12.00.09. Saratov, 2003, p. 80.
15. Aliev T.T., Gromov N.A., Zeynalova L.M., Lukichev N.A. Sostjazatel'nost' i ravnopravie storon v ugolovnom sudoproizvodstve. Uchebnoe posobie [Competitiveness and Equality of Parties in Criminal Proceedings. A Study Guide]. Moscow, 2003, p. 21.
16. Gutsenko K.F., Golovka L.V., Filimonov B.A. Ugolovnyj protsess zapadnix gosudarstv. Uchebnoe posobie [Criminal process of Western states. Tutorial]. 2nd edition. Moscow, Zertsalo-M, 2002, pp. 6, 23, 24.

17. Urgalkin A.S. Zashitnik v dokazivaniy po ugovnomu delu na stadii predvaritel'nogo sledstviya [Defense attorney in proving a criminal case at the stage of preliminary investigation]. Moscow, Pravovoy status advokata, p. 199.
18. Burmagin S.V. Printsip sostyazatel'nosti v teorii i sudebnoy praktike [The adversarial principle in theory and jurisprudence]. Ross. Yustitsiya – Russian justice, 2001, no 5, p. 17.
19. Irgashev S.V. Povyshenie processual'nogo statusa zashhitnika: problemy i puti resheniya. Puti obespecheniya realizatsii prav zashhitnika v dosudebnom proizvodstve i neobxodimost' v jetom sledstvennogo sud'i: za i protiv [Raising the procedural status of a defender: problems and solutions. Ways to ensure the implementation of the rights of a defender in pre-trial proceedings and the need for an investigating judge: pros and cons. Materials of the collection of abstracts based on the results of the international scientific and practical online conference]. Tashkent, 2020, pp. 14-16.
20. Rustambaev M.X., Nikiforova YE.N. Pravooxranitel'nie organi. Uchebnik [Law enforcement agencies. Textbook]. Tashkent, TSLI, 2003, pp. 423-428.
21. Horrer V. Nezavisimaya advokatura i sudebnaya vlast', kak kraeugol'niy kamen' verxovenstva prava. Sitata nemetskogo politika, yurista i filosafo F. Lassalya [Independent legal profession and judiciary as a cornerstone of the rule of law. Quote from the German politician, lawyer and philosopher F. Lassalle]. Tashkent International Conference of Lawyers. 2019.
22. O'zbekistonda advokatura: hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari. O'zR Advokatlar Palatasining nomli ma'ruza matni tarqatma materiallaridan [The Bar in Uzbekistan: state and development prospects. The text of the report of the Chamber of Lawyers of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, 2019.
23. Mo'minov B.A. Jinoyat ishlarini sudga qadar yuritish ustidan sud nazorati., Yur.f. doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya [Judicial supervision of criminal proceedings, Yur. dissertation for the degree of Doctor of Science (DSc)]. O'zbekiston Respublikasi Sud'yalar Oliy Kengashi huzuridagi Sud'yalar Oliy maktabi – Higher School of Judges under the High Council of Judges of the Republic of Uzbekistan. Tashkent, 2020, pp. 241-242, 249.
24. Smirnov A.V. Modeli ugovnogo protsesssa [Models of the criminal procedure]. St. Petersburg, 2000, p. 52.
25. Predlojeniyapo kontseptsii sovershenstvovaniyasistemi ugovnogo i ugovno-protsessual'nogo zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan [Proposals for the concept of improving the system of criminal and criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan]. Available at: https://www.unodc.org/documents/centralasia//2018/UNODC_Criminal_justice_reforms_in_Uzbekistan_Apr_2018_EN.pdf (accessed 01.06.2021).
26. Adilov S.A. Pravovoe polozhenie sledstvennogo sud'i v ugovnom protsesse Respubliki Kazaxstan. Diss. na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskix nauk [The legal status of an investigating judge in the criminal process of the Republic of Kazakhstan. Dissertation for the degree of candidate of legal sciences]. Moscow, 2018, p. 166.
27. Davletov A.A. Problema sostyazatel'nosti reshena v UPK RF neudachno [The problem of adversariality has been unsuccessfully resolved in the RF Code of Criminal Procedure]. Rossiyskaya yustitsiya – Russian justice, 2003, no 8, p. 22.
28. Rolnik G. Sledstvenniy sud'ya v Germanii i yego rol' v deyatel'nosti advokata-zashitnika. Puti obespecheniya realizatsii prav zashhitnika v dosudebnom proizvodstve i neobxodimost' v etom sledstvennogo sud'i: za i protiv. Materialy sbornika tezisov po itogam mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy onlayn-konferentsii [Investigative judge in Germany and his role in the activities of a defense lawyer. Ways to ensure the implementation of the rights of a defender in pre-trial proceedings and the need for an investigating judge: pros and cons. Materials of the collection of abstracts based on the results of the international scientific and practical online conference]. Tashkent, 2020, pp. 7-8.